

Ю. І. Ковалів

Детектив

ДЕТЕКТИВ (англ. detective – агент таємної служби розшуку, нишпорка, від лат. *detego* – розкриваю, викриваю) – різновид пригодницької літератури, що належить до паралітератури. Це передусім проз. твори, зовн. сюжет яких послідовно розкриває певну таємницю, пов'язану зі злочином та його розслідуванням, а внутр. сюжет є когнітив. історією розв'язування логіч. задачі. Мотив «хто винен?» розвивається віддавна (міф про Едіпа, біблійна оповідь про Каїна та Авеля, трагедія «Гамлет» В. Шекспіра, готич. роман, твори А. Дюма, Е. Сю та ін.), але, як правило, появу Д. у худож. текстах пов'язують із написаними 1841–43 Е.-А. По новелами «*The Murders in the Rue Morgue*» («Убивства на вулиці Морґ»), «*The Mystery of Marie Roget*» («Таємниця Марі Роже»), «*The Purloined Letter*» («Викрадений лист»), у яких чи не вперше вдало поєднано тему викриття прихованого лиходійства із фаховою спостережливістю та винахідливою логікою професійного, здебільшого приват. нишпорки – суб'єкта інтелект. розслідування, що характерно для «формульної літ-ри». Пафосом сюжет. колізії є захоплення процесом розшуку, з'ясування істини, а також неминучість перемоги добра над злом. Ці твори справили знач. вплив на епіч. сегмент літ-ри, зокрема на доробок Е. Габоріо (Франція), В. Коллінза (Англія), А.-К. Ґріна (США). Образ Шерлока Голмса, створ. А.-К. Дойлем (уперше постав у романі «*A Study in Scarlet*» / «Етюд у багряних тонах», 1887), зумовив низку наслідувань і пародій: фіґляруватий Рокамболь П.-А. Понсона дю Террайля, «крадій-джентльмен» Арсен Люпен М. Леблана, «Святий» Саймон Темплер Л. Чартеріса та ін. Поступово в англ. літературі окреслилися наук. Д. (О. Фрімен, Ф.-В. Крофтс), зорієнтований на унаочнення позитив. способів пошуку речового доказу, реконструкції картини злочину, а також інтуїтив. Д. (Ґ.-К. Честертон, А. Крісті), що викликає у реципієнта бажання здійснити особисте розслідування, позмагатися зі слідчим. У англ. Д. події розгортаються здебільшого в провінції (гол. персонаж – іронічно зображ. поліцейський), франц. ж письменники розслідування справи «доручали» авторитет. поліцейським комісарам. Д. розвивався і в річищі традиц. авантюр. роману, де розгорталася «гра у піжмурки» між слідчим та злочинцем, окреслювалися дві напружені сюжетні лінії, що обов'язково сходилися у фінал. межах спільної розв'язки. Також з'явилися суворі критерії підбору зображуваних явищ, відфільтровувалося все, що суперечило динаміці колізій, крім прийомів ретардації та моментів, які б відволікали увагу злочинця й читача. Постали образи-кліше слідчого (зокрема нишпорка амер. Д. повинен

мати не лише неабиякі інтелект. здібності, а й бути фізично сильним і витривалим). Проте формал. статус персонажа не має особливої ваги, він надто поглинений власною цікавістю – напр., герой роману «Things as They Are; or, The Adventures of Caleb Williams» («Речі як вони є, або Пригоди Калеба Вільямса», 1794) В. Годвіна – це суб'єкт пізнання з розмитими характеристиками, «машина думання». Психологізм, соц. аналітика наявні у Д., але не позначаються на жанрі, заглибленому у хитромудрі події, що потребують декодування і тримають читача у постійній напрузі. Письменники, як правило, дотримувалися принципу А.-К. Дойла не надавати злочинцеві рис позитив. героя, проте іноді порушували, зокрема у романі «The Murder of Roger Ackroyd» («Вбивство Роджера Екройда», 1926) А. Крісті вбивцею виявився люб'язний лікар. Тенденція набула поширення у модерніст. творах, де онтол. недостовірність буття оберталася суб'єктив. недостовірністю існування, коли персонаж – напр., герої романів «Les louves» («Вовчиці», 1955) Буало-Нарсежака та «Piège pour Sendrillon» («Пастка для Попелюшки», 1965) С. Жапрізо – ототожнював себе і з жертвою, і зі злочинцем, втрачав відчуття реальності, а інтерпретація фактів вводилася безпосередньо у контекст наративу як центр. вузол інтелект. інтриги. Після 2-ї світової війни поширення набув «чорний роман» (відмінний від готичного), де акценти перенесено з перебігу аналітичного аналізу правопорушень на дискурс патологічних вчинків: мордувань, убивств тощо. Стали популяр. також твори про діяльність військ.-політ. розвідки, хоча межа між Д. і шпигун., кримінал. романами нечітка. Серед письменників, які розкрили художні можливості Д. у 20 ст., зробивши його масовою літ-рою, – Г. Леру, Джон ле Карре, Ж. Сіменон, П. Буало, Т. Нарсежак (обидва – під псевд. Буало-Нарсежак), С. Жапрізо, Е. Воллес, Е. К. Бентлі, Д. Сеєрз, С. С. Ван Дайн, Д. Гемметт, Р. Чендлер, Е.-С. Гарднер, Ф. Дюрренматт, Еллері Квін (псевд. Ф. Деннея та М.-Б. Лі), [А. Гуляшки](#), Б. Райнов, Єржи Едігей, Анджей Збих, Є. Путрамент, Е. Фікер, Ю. Семенов, Олександра Мариніна та ін. Е.-А. По, Р. Нокс, С. С. Ван Дайн розробили вид Д. без худож. оздоб, коли читачеві й нишпорці надано рівних можливостей при ознайомленні зі злочинцем чи таємною подією – психол. загадкою, віднайденням невідомого шрифту тощо, які розкриваються на підставі або відомих речових доказів, або невідомого (маловідомого, приховуваного) документа, із застосуванням дедуктив. принципів аналізу без будь-яких випадковостей чи містифікацій. Слідчий, проникливіший, ніж офіцій. поліцейський, здебільшого уникає тривалих любов. стосунків, має друга із серед. інтелект. рівнем. Семантичне розмаїття Д. зумовило появу різних його назв – поліцейський (Франція), кримінальний (Німеччина), аналітичний (Англія) та ін.; між ними простежується відмінність, бо в першому випадку дія підпорядковується характерам, у другому – хитросплетеній загадці, що інколи доводить вчинки персонажів до абсурду, у третьому – пріорит. є проникливий розум, ведеться гра з читачем. Часто у Д. використовують принцип циклізації, коли низка творів об'єднана спільним образом нишпорки. В укр. літературі інтерес до Д. виник у 20-х рр. 20 ст. Одними з перших звернулися до нього [Д. Бузько](#) (повість «Лісовий звір», Х., 1924), [Ю. Смолич](#), [М. Йогансен](#), [О. Слісаренко](#) та ін. Пізніше, у 30-х рр., цей жанр помітно звільгаризувався, перейнятий

пафосом хворобливої «шпигуноманії», притаманної тоталітар. суспільствам. Класич. Д. базується на принципах метафізики та логоцентризму, з'ясуванні об'єктив. картини злочину, хоча логіка подій невідома ні реципієнту, ні нишпорці як гол. інтелект. персонажу; важливою особливістю жанру є також фінальна презумпція справедливості. Іманентно логічну структуру Д. намагалися впорядкувати самі письменники, укладаючи всілякі правила. Натомість постмодерніст. версія жанру спрямована на колаж інтерпретацій з відмовою заздалегідь заданої онтології подій. Зокрема, пошуки істини, якими переймаються персонажі у романах «La place de l'Etoile» («Майдан Зорі», 1968), «Rue des boutiques obscure» («Вулиця темних лавок», 1978), «Quartier perdu» («Втрачений світ», 1985) П. Модіано, заздалегідь безпідставні, будь-яке «правильне» рішення виявляється позбавленим глузду. Таке розуміння Д. може бути сприйняте як відмова від визнання універс. сенсу, що пронизує буття. Драматизм постмодерніст. жанру полягає в неможливості вибрати з кількох вірогідних адекватну версію трактування подій, відкриває простір інтерпретац. сваволі для автора та читача, – зокрема у романах А. Кокотюхи («Шлюбні ігрища жаб», Т., 1996; «Повернення сентиментального гангстера», К., 2000; «Мама, донька, бандюган», Л., 2003), О. Вільчинського («Неврахована жертва», Т., 2003), Анни Хоми («Провина», Л., 2002), Є. Кононенко («Імітація», Л., 2001), І. Козловського («Теорія тероризму», Л., 2003), а розслідування перетворюється на семант. невизначеність, на «смерть етики» в ситуації суцільного децентризму й присутності порожнього знаку.

Рекомендована література

1. Райнов Б. Черный роман. Москва, 1975;
2. Славинський М. За законами жанру // Високе покликання. К., 1978;
3. Його ж. Рівняння з багатьма невідомими // Подорож без кінця. К., 1986;
4. R. Herbert. The Oxford Companion to Crime and Mystery Writing. Oxford, 1999.

Бібліографічний опис:

Детектив / Ю. І. Ковалів// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-26330>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).